

Barbara Gołębowska

Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie

**EKONOMICZNE I ŚRODOWISKOWE CELE PRODUKCJI
ROLNICZEJ W GOSPODARSTWACH O ZRÓŻNICOWANYCH
POWIĄZANIACH Z OTOCZENIEM***

*THE AGRICULTURAL PRODUCTION ECONOMIC AND ENVIRONMENTAL
OBJECTIVES ON FARMS WITH DIVERSE RELATIONS
WITH THE ENVIRONMENT*

Słowa kluczowe: dochody, gospodarstwa rolnicze, otoczenie

Key words: income, farm, environment

Abstrakt. Celem badań było porównanie ekonomicznych i środowiskowych celów działalności rolników w gospodarstwach o zróżnicowanych powiązaniach z otoczeniem. Zaprezentowano zagadnienia dotyczące ekonomicznych i środowiskowych celów produkcji rolniczej. Przedmiotem badań były gospodarstwa rolnicze prowadzące produkcję, przynajmniej w części przeznaczoną na sprzedaż, znajdujące się w systemie rachunkowości rolnej FADN w latach 2006-2009. Na przykładzie korzystania z dopłat rolnośrodowiskowych ustalono, iż wzrost kontaktów z otoczeniem wśród gospodarstw rolniczych był związany z niższym udziałem dopłat związanych z ochroną środowiska.

Wstęp

Cele działalności rolnika, jak wykazano w badaniach, mogą być bardzo zróżnicowane [Majewski, Ziętara 1997]. Nie zawsze także, jak się niekiedy stwierdza, podstawowym celem działalności rolnika jest osiąganie najwyższych dochodów z gospodarstwa. Udowodniły to badania Majewskiego i Ziętary [1997], którzy stwierdzili, iż w hierarchii celów najwyższą pozycję zajmowało wychowanie dzieci i zapewnienie im dobrej przyszłości. Oczywiście z ekonomicznego punktu widzenia celem działalności rolnika jest osiąganie jak najwyższych dochodów z produkcji, co jednak znalazło się dopiero na czwartym miejscu pod względem liczby wskazań wśród badanych rolników. W badaniach tych wskazano jednak, iż w minimalnym zakresie reprezentowane były cele motywowane „ekologią”. Może to rodzić pewne obawy w związku z prowadzeniem produkcji zgodnej z wymogami ochrony środowiska. Niski stopień zainteresowania działaniami związanymi z ochroną środowiska wynika z jednej strony właśnie z nieuświadomienia przez producentów pewnych aspektów dotyczących zagrożeń środowiskowych. Z drugiej strony, dotyczy kosztów, które musi ponosić producent przy tak prowadzonej działalności. Dodatkowo prowadzenie produkcji z przeznaczeniem na rynek niejako „wymusza” na producentach rolnych wytwarzanie zgodnie z potrzebami społecznymi, co wiąże się z maksymalizacją efektów produkcyjnych. Osiąganie tych efektów nie zawsze idzie w rolnictwie w parze z celami środowiskowymi i wymaganiami społecznymi związanymi z ochroną środowiska. Konieczne wydaje się więc wprowadzanie odpowiedniej motywacji i podnoszenie świadomości rolników w tym zakresie, co może prowadzić do zbliżenia celów ekonomicznych i ekologicznych w działalności rolniczej.

Szansę rozwiązywania wielu problemów w tym zakresie stworzyło wejście Polski do Unii Europejskiej (UE). W skali UE łatwiej jest rozwiązywać niektóre problemy finansowe, ekonomiczne i rynkowe służące wspieraniu rozwoju rolnictwa, jego modernizacji, restrukturyzacji i ochrony przed rynkami zewnętrznymi. Przystępując do UE, Polska przejęła również dorobek prawny Wspólnoty Europejskiej w dziedzinie ochrony środowiska. Musi zatem stosować zasady obowiązujące w tym zakresie w UE [Ochrona środowiska... 2010].

Material i metodyka badań

Przedmiotem badań były jednostki prowadzące produkcję rolniczą, przynajmniej w części przeznaczoną na sprzedaż. Źródłem informacji były dane pochodzące z gospodarstw rolniczych prowadzących rachunkowość dla potrzeb FADN w latach 2004-2009. Przeprowadzono także badania empiryczne z wykorzystania

* Opracowanie zrealizowano w ramach badań finansowanych ze środków budżetowych na naukę w latach 2010-2013, projekt nr NN310105239.

nem kwestionariusza wywiadu, bezpośrednio w wybranych gospodarstwach, które pozwoliły zgromadzić informacje nieobjęte systemem FADN. Dotyczyły one m.in. zagadnień związanych z ochroną środowiska. Badania w gospodarstwach przeprowadzono w 2008 r., ale pytania dotyczyły okresu działalności rolnika obejmującego lata 2000-2008. Pytania dotyczyły m.in. informacji na temat podejmowanych inwestycji związanych z ochroną środowiska w momencie przeprowadzania badania, jak również w okresie wcześniejszym.

Celem badań było porównanie ekonomicznych i środowiskowych celów działalności rolników w gospodarstwach o zróżnicowanych powiązaniach z otoczeniem. Powiązania z otoczeniem określono, wykorzystując do tego celu wskaźnik powiązań [Gołębiewska 2010]. Dla celów opracowania ustalono średni wskaźnik dla okresu 2006-2009. Wskazano także na znaczenie i skutki wspomagania rolników w podejmowanych przez nich działaniach związanych z ochroną środowiska.

Negatywne skutki środowiskowe działalności rolnictwa i sposoby ich redukcji

Działalność rolnika od czasu wyodrębnienia się gospodarstw rolniczych jest związana z produkcją żywności. Wytwarzając żywność (czy też obecnie surowce do jej produkcji), rolnik wykorzystuje wszystkie czynniki produkcji i używa ich w mniej lub bardziej intensywny sposób. Dopóki natężenie produkcji było niewielkie, środowisko radziło sobie z wchłanianiem produktów ubocznych produkcji rolniczej. Różny stopień (nasilenie) wykorzystania zasobów wiąże się z pewnymi zakłóceniami na linii gospodarka – środowisko. Dotychczas środowisko naturalne dostosowywało się do gospodarki i wchłaniało produkty uboczne rozwoju cywilizacji. Obecnie coraz częściej nie jest w stanie tego robić, ponieważ została zachwiana pewna równowaga. Jak podają Woś i Zegar [2002], jeśli gospodarka i środowisko mają rozwijać się harmonijnie, to muszą być respektowane dwie zasady:

1) odnawialne zasoby należy wykorzystywać tak, aby ich zużycie (V) nie było większe od ich odtwarzania (R):

$$V \leq R$$

2) zanieczyszczenia (Z) płynące do środowiska naturalnego nie mogą być większe od zdolności tego środowiska do ich asymilacji (A):

$$Z \leq A$$

Jeśli zasady te nie są spełnione, to powstaje wiele negatywnych skutków. W rolnictwie intensywna produkcja wymaga stosowania wielu przemysłowych środków produkcji (m.in. nawozów mineralnych, środków ochrony roślin), których nieumiejętne lub nadmierne stosowanie albo nieprawidłowe przechowywanie może powodować zagrożenie dla środowiska. Intensywna produkcja pozwala jednak rolnikowi na realizację celów ekonomicznych. Nasuwa się pytanie, czy można pogodzić cele ekonomiczne i ekologiczne w produkcji rolniczej. Rolnik staje więc przed problemem, czy produkować, starając się uzyskiwać wyższe dochody, czy respektować oczekiwania społeczne w zakresie ochrony środowiska. Jak już wspomniano realizacja celów ekologicznych wiąże się z pewnymi kosztami lub niższymi przychodami. Oczywiście można stosować pewne rozwiązania prawne (nakazy, zakazy) i rekompensaty dodatkowo ponoszonych kosztów lub dopłaty do zmniejszonych dochodów. Takie rozwiązania stosowane są np. w Szwajcarii, gdzie płatności bezpośrednie są powiązane z pełnieniem przez rolnictwo funkcji ekologicznych [Pfefferli 2011].

Wprowadzono zróżnicowanie między płatnościami ogólnymi a ekologicznymi. Centralnym elementem są usługi ekologiczne, które obejmują m.in. stosowanie przyjaznych systemów utrzymywania zwierząt, ekologiczną produkcję roślinną lub rolnictwo ekstensywne. Rolnik może otrzymać dopłaty do produkcji roślinnej w niekorzystnych warunkach gospodarowania lub produkcji zwierzęcej, prowadzonej w trud-

Tabela 1. Płatności w ramach programu rolnośrodowiskowego w latach 2007-2013
Table 1. The agri-environmental subsidies during the period 2007-2013

Wyszczególnienie/ <i>Specification</i>	Jednostka miary/ <i>Units of measurement</i>	Wartość dofinansowania/ <i>Subsidy value</i>
Rolnictwo zrównoważone/ <i>Sustainable agriculture</i>		360
Rolnictwo ekologiczne/ <i>Ecological farming</i>	zł/ha/PLN/ha	260-1540
Ekstensywne TUZ/ <i>Extensive meadows</i>		500
Hodowla koni/ <i>Horse breeding</i>		1500
Lokalne rasy bydła/ <i>Local cattle breeds</i>	zł/szt./PLN/head	1140
Ochrona gleb i wód/ <i>Soil and water protection</i>		330-420
Ochrona zagrożonych ptaków i siedlisk/ <i>The endangered bird and habitat protection</i>	zł/ha/PLN/ha	550-1390

Zródło/*Source*: Rozporządzenie MRiRW z dnia 28 lutego 2008 r.

nych warunkach produkcyjnych. W UE stosuje się również pewne instrumenty finansowe wspierające metody produkcji sprzyjającej ochronie środowiska.

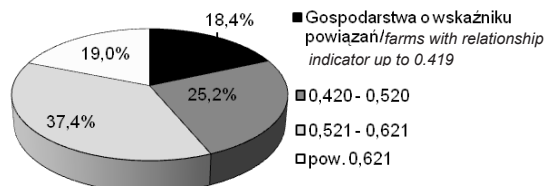
W Polsce rolnik za gospodarowanie w sposób przyjazny środowisku może otrzymać wsparcie finansowe w postaci płatności rolnośrodowiskowych. Programy rolnośrodowiskowe są stosowane w UE od 1992 r. i polegają na otrzymywaniu przez rolników środków finansowych jako wynagrodzenia za podejmowanie się działań na rzecz ochrony środowiska lub ochrony walorów krajobrazu wiejskiego albo jako rekompensatę za utracone dochody w wyniku ekstensyfikacji produkcji. Płatność jest pomocą wieloletnią, wypłacaną corocznie. Określana jest w przeliczeniu na 1 ha powierzchni, sztukę zwierzęcia gospodarskiego lub metr bieżący strefy buforowej. W tabeli 1 podano przykładowe płatności, które rolnik może otrzymać z tytułu ochrony środowiska.

Wśród wszystkich jednostek liczba gospodarstw otrzymujących dopłaty rolnośrodowiskowe była znacząco mniejsza w porównaniu z dopłatami do działalności operacyjnej, ale zwiększała się w kolejnych latach. W pierwszych latach wprowadzania WPR do polskich gospodarstw (2004 i 2005 r.) żadne z gospodarstw w populacji objętej systemem FADN nie otrzymywało płatności z tytułu produkcji ekologicznej [Piekut, Machnacki 2011].

Działania związane z ochroną środowiska w gospodarstwach o zróżnicowanych powiązaniach z otoczeniem

Powiązania gospodarstwa rolniczego z otoczeniem rozpatrywane w kontekście elementów zasilających gospodarstwo z zewnątrz i efektów generowanych przez gospodarstwo do otoczenia obejmują także zagadnienia środowiskowe. Oddziaływanie gospodarstw na otoczenie jest przede wszystkim oddziaływaniem na środowisko przyrodnicze. Jak wskazują badania [Kłoczko-Gajewska 2005], świadomość ekologiczna rolników kształtuje się na niskim poziomie, a obecnie przyjmuje się, iż nowoczesne gospodarowanie to także uwzględnianie interesów ochrony środowiska naturalnego. Jednak badania Gasber i Nolten [2007], świadczą o tym, że nie może to pozostawać ze szkodą dla samych rolników, którzy powinni być zainteresowani i zaangażowani w ochronę środowiska. Rolnik nie będzie zainteresowany takimi działaniami, jeśli nie otrzyma odpowiedniej zachęty (najczęściej finansowej). Z tego też względu oceny podejmowanych działań w zakresie ochrony środowiska dokonano, analizując zakres wykorzystywanych dopłat rolnośrodowiskowych.

Wśród przyjętych do badania 225 gospodarstw w 2008 r. 65% rolników wskazywało, iż podejmuje (podejmowało lub planuje podejmować) działania związane z ochroną środowiska. Były to jednak działania narzucone przez wymogi UE lub związane z możliwością dofinansowania z programów rolnośrodowiskowych. W zależności od poziomu powiązań gospodarstw z otoczeniem, udział gospodarstw podejmujących działania w zakresie ochrony środowiska wzrastał (rys. 1). Wzrost występował jednak tylko do pewnego poziomu. W grupie o najwyższym wskaźniku powiązań udział ten kształtował się prawie na poziomie wielkości z grupy o najniższych powiązaniach z otoczeniem. O ile rolnicy z gospodarstw, w których kontakty z otoczeniem były najmniejsze częściej nie podejmowali działań związanych z ochroną środowiska, o tyle w gospodarstwach charakteryzujących się wysokim wskaźnikiem powiązań respondenci odpowiadali, iż spełniają już wszystkie wymogi związane z ochroną środowiska. Określenie „wszystkie” odnosiło się do dotychczasowych obowiązków związanych z wymogami UE (np. płyta obornikowa, zasady magazynowania środków ochrony roślin).

Rysunek 1. Udział gospodarstw o zróżnicowanych powiązaniach z otoczeniem podejmujących działania w zakresie ochrony środowiska

Figure 1. The share of households with diverse relationships with the environment undertaking environmental protection

Źródło: opracowanie własne

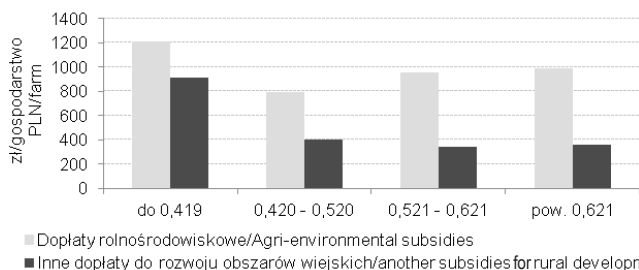
Source: own study

Rysunek 2. Średnie dopłaty rolnośrodowiskowe i dopłaty do rozwoju obszarów wiejskich w gospodarstwach o zróżnicowanych powiązaniach z otoczeniem w 2008 r.

Figure 2. The agri-environmental subsidies and subsidies to rural development

Źródło: opracowanie własne

Source: own study

■ Dopłaty rolnośrodowiskowe/Agri-environmental subsidies
 ■ Inne dopłaty do rozwoju obszarów wiejskich/another subsidies for rural development

Można więc stwierdzić, iż rolnicy z gospodarstw o najwyższym wskaźniku powiązań z otoczeniem szybciej podejmowali działania związane z działaniami na rzecz środowiska, ale tylko te, które były obowiązkowe, a nie związane z dobrowolną działalnością rolnika. Jak wynika z badań Piekuta i Machnackiego [2011], intensyfikacja produkcji rolnej nadal się opłaca, a wielkość płatności w małym stopniu zależy od wielkości dóbr publicznych dostarczanych przez rolnictwo. Wskazuje na to zmniejszający się udział dopłat w dochodzie rolniczym wraz ze wzrostem intensywności produkcji.

Podobnie sytuacja kształtowała się w przypadku gospodarstw o zróżnicowanych powiązaniach z otoczeniem. W badanych gospodarstwach udział dopłat rolnośrodowiskowych oraz innych dopłat do rozwoju obszarów wiejskich (obejmujących m.in. dopłaty do zachowania równowagi ekologicznej środowiska leśnego) był zróżnicowany, w zależności od powiązań gospodarstw z otoczeniem (rys. 2). Najwyższe dopłaty uzyskiwano w gospodarstwach o najmniejszych kontaktach z rynkiem. Może to świadczyć o prowadzeniu przez te jednostki w większym stopniu gospodarki ekstensywnej, charakteryzującej się mniejszym udziałem produkcji przeznaczanej na rynek, jak również o mniejszym zakresie korzystania z zewnętrznych materiałów do produkcji.

Podsumowanie

Należy ocenić, że z perspektywy ekonomicznej nadrzędnym celem działalności gospodarstw jest produkcja i poprawa wyniku ekonomicznego. Nie należy jednak zapominać o pozaprodukcyjnych funkcjach rolnictwa, w tym o celach ekologicznych, takich jak: ochrona wód, gleby, powietrza oraz różnorodności biologicznej i krajobrazowej.

Wzrost kontaktów gospodarstw rolniczych z otoczeniem jest m.in. konsekwencją stosowania większej ilości środków produkcji pochodzenia zewnętrznego (nawozy mineralne, środki ochrony roślin). Nie sprzyja to ekstensywnej produkcji pozwalającej zachować walory środowiskowe i przyczyniającej się do ochrony środowiska przyrodniczego. Jak wynika z przeprowadzonych badań, rolnicy podejmowali działania związane z ochroną środowiska, jednak tylko te, które były obowiązkowe.

Literatura

- Gasber M.A., Nolten R.** 2007: Participative conceptions to integrate local farmers in rural planning processes. *Economic Science for Rural Development*, 12, Jelgava, 129-136.
- Gołębiowska B.** 2010: Organizacyjno-ekonomiczne skutki powiązań gospodarstw rolniczych z otoczeniem. Wyd. SGGW. Warszawa.
- Kłoczko-Gajewska A.** 2005: Świadomość ekologiczna rolników. *Rocz. Nauk. SERiA*, t. VII, z. 4.
- Majewski E., Ziętara W.** 1997: Systemy celów w gospodarstwach rolnych. *Zagadnienia Ekonomii Rolnej*, 6, 29-43.
- Ochrona środowiska w gospodarstwie rolnym. 2010: Poradnik dla doradcy. Centrum Doradztwa Rolniczego w Brwinowie Oddział w Poznaniu, 106.
- Pfefferli S.** 2011: Kierunki rozwoju szwajcarskiego rolnictwa (tłum. W. Ziętara), *Zagadnienia Ekonomii Rolnej*, 1.
- Piekut K., Machnacki M.** 2011: Ocena ekologiczno-ekonomiczna gospodarstw rolnych na podstawie danych FADN. *Woda-Środowisko-Obszary Wiejskie*, t. 11, z. 1, 203-219.
- Rozporządzenie MRiRW z dnia 28 lutego 2008 r. w sprawie szczegółowych warunków i trybu przyznawania pomocy finansowej w ramach działania „Program rolnośrodowiskowy” objętego Programem Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2007-2013. Dz.U. Nr 64, poz. 427.
- Woś A., Zegar J.** 2002: Rolnictwo społecznie zrównoważone. IERiGŻ-PIB, Warszawa, 32.

Summary

The paper presents issues concerning the economic and environmental objectives of agricultural production. The focus is on farms marketing at least a portion of their outputs and registered in the farm accounting system FADN during the period 2006-2009. The comparison concentrates on farms with diverse relationships with the environment. Using the agri-environmental subsidies as an example, it is determined that an increase in contacts with the environment is associated with a lower share of subsidies for the environmental protection.

Adres do korespondencji:

dr hab. Barbara Gołębiowska
Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie
Wydział Nauk Ekonomicznych
ul. Nowoursynowska 166
02-787 Warszawa
e-mail: barbara_golebiowska@sggw.pl